

EKSTSSESIIVI PROBLEEME

Ekstsessiiv on neid väheseid läänemeresoome keelte käändeid, millele on pühendatud eriuurimusi.¹ Seetõttu võiks arvata, et teadlased on jõudnud üksmeelsele seisukohale nii ekstsessiivi päritolu kui ka rakendusvõimaluste suhtes. Ometi ei näi veel kõik ekstsessiivi probleemid olevat ammendavalt lahendatud, seda eriti eesti keele üksikvormide puhul.

Eesti kirjakeel kasutab ekstsessiivi ainult sõnades kodu-nt, taga-nt. Küsimusele kust? vastavaid adverbe või postpositioone on registreeritud ka soome murdeist, samuti karjala, isuri, vadja ja liivi keelest, näit. sm kotonta 'kodunt', luonta 'juurest', krj tagoanda 'tagant', luonda 'juurest', is takkänd 'tagant', sind 'sealt', vđj kotonta 'kodunt', lv tagänd 'tagant', kougänd 'kaugelt'. On avaldatud arvamust, et ekstsessiiv (mis kujunes ilmselt essiivi ja vana ablatiivi sufiksitate liitumisel) pärineb läänemeresoome aluskeelest², kuigi teda ei tunne vepsa keel. Üldtarvitatava käändena pole ta ilmselt mujalgi olnud varem kasutusel; tema tarvitussfäär on piirdunud üksikute adverbide ja postpositioonidega.

Ekstsessiivi küllaltki hilist tungimist substantiividesse, mis märgivad ametit või tegevusala, tunnevad ainult Kagu-Soome murded, isuri ja vadja keel. Kui on juttu ametist lahkumisest, esineb oodatava elatiivi asemel ekstsessiiv: sm hánt pantĩ pois opettajant 'ta vallandati õpetaja-ametist', is soDemihend 'sõjaväeteenistusest', vđj karjusind 'karjase-ametist'. Toodud näidetele on lähedane ekstsessiivi tarvitamine vadja keeles, kui mäidatakse inimese siirdumist mis ta-

¹ P. A r i s t e, Ekstsessiivist läänemere keeltes. - ESA 1960, lk. 145 jj.; T. S a r k k a, Itämerensuomalaisten kielten eksessiivi. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 291. Helsinki, 1969.

² A. L a a n e s t, Sissejuhatus läänemeresoome keeltesse. Tallinn, 1975, lk. 112. Vrd. K. E. M a i t i n s k a j a, Историко-сопоставительная морфология финно-угорских языков. Москва, 1979, lk. 115.

hes muust blukorrast teise, näit. nahsi tuli tervessi läsi-vänd 'laps sai terveks, sai haigusest lahti'.

Näeme, et iidne ablatiivilõpp *-ta, *-tä on ekstsessiivi *-nta, *-ntä puhulgi üha tähendusfunktsioonide kust?, mil-lest? kandjaks. Üle nende piiride pole ilmselt ka eesti keeles ekstsessiiv tunginud, kuigi juba Wiedemann (lähtudes puhtformaalseist tunnuseist) on oma grammatikas paigutanud vormide kodunt, tagant kõrvale adverbid küllant, villand, viimandi, kogunda, hulgandes, üksinda jt.³ Etivale seisukohale ekstsessiivse päritolu suhtes on mõned uurijad asunud ka meie rahvalaulude vormide roonda, pajunda, käenda jt. puhul.⁴

Esitatule vastakat seisukohta esindab "Eesti keele ajalooline morfoloogia" II, kus seisab sõna-sõnalt: "Algupäralt ekstsessiivvormideks peetakse adverbe kodunt, tagant, üksinda, villand; murretes ka küllant 'küllalt', siint 'siit', kavent 'kaugelt', viimandi 'viimati' jt. Rahvalaulude keeles on ekstsessiivivorme rohkem (roonda 'roost', pajunda 'pajust', sulunda 'sulust', käenda 'käest', peonda 'peost')"⁵. Tõsi, selliseid vorme on mitmetes varasemates töödes peetud diferentseerimatult ekstsessiivilähtelisteks. Peale T. Särkä doktoriväitekirja ilmumist läänemeresoome keelte ekstsessiivi kohta (a. 1969)⁶ ootaks aga kas tema seisukohtadega ühinemist või nende ümberlukkamist. Et mainitud paigas pole tehtud kumbagi, tohiks mõnede seikade ülesilmitsemine koos siinsete kommentaaridega olla omal kohal.

Kirjakeele kujudele kodunt, tagant vastab rahvalauludes nta-lõpuline esinemus: kodunta, taganta. Lõunaeesti lauludes leidub üksikuid ekstsessiivi meenutavaid vorme ka mitmetest substantiividest: roonda, pajanta (Helme); sulunta, tallinta (Urvaste), käenda, peonda, tarenda (Setu) jt.⁷

³ F. J. W i e d e m a n n, Grammatik der Ehstnischen Sprache. St Petersburg, 1875, lk. 305 jj.

⁴ T. S ä r k ä, Itämerensuomalaisten kielten eksessiivi, lk. 104 jj.

⁵ H. R ä t s e p, Eesti keele ajalooline morfoloogia II. Õpivahend eesti filoloogia osakonna uliopilastele. Tartu 1979, lk. 82. (TRÜ rotaprint.)

⁶ Vt. allmärkus 1.

⁷ J. P e e g e l, Eesti vanade rahvalaulude keele morfoloogia. Tartu, 1954, lk. 282 jj. (Kasikiri TRÜ eesti keele kateedris.); J. P e e g e l, Eesti regivarsilise rahvalaulu keelest. Tartu, 1961, lk. 36, 50. (TRÜ rotaprint.)

T. Särkkä on nende analüüsiks ohverdanud väitekirjast terve peatüki (lk. 104-123), püüdes igal üksikjuhul näidata, et tegemist pole mitte kust? või millest? funktsiooniga, vaid pigem küsimusele kus? vastava n-lõpulisel inessiiviga, millele on liidetud täitesõna ta, da. Et kõiki juhte pole võimalik pidada ainuüksi ekstsessiivideks, on omal ajal olnud selge juba J. Hurdale, sest kommenteerides vorme pähütsinda, jalotsinda (Setukeste laulud III, lk. 232), võtab ta arvesse ka inessiivi + ta võimaluse (pähütsin ta, jalotsin ta), kusjuures ta pole tema arvates midagi muud kui vene na. Mitmeid kohti ongi J. Hurt selle põhimõtte järgi redigeerinud, viies kaastöölise kokkukirjutatud vormid lahku, näit. ütten koonda → üten koon ta, Emändä üsjändä → emändä üsjän dä, käen dä jt. T. Särkkä arvates peaksid seletuma sel viisil ka need nda-, nta- lõpulisel vormid, mida J. Hurt pole kaheks sõnaks muutnud. On tõsi, et mitmed laulud on täitesõnaga ta küllastatud, mis teeb oletatavate ekstsessiivvormide otsimise raskeks. Kui arvestada veel asjaolu, et alguparaste tagant-, kodunt- kujude levilaks on põhiliselt Kirde-Eesti, põhjarannik ning saared ja et Lõuna-Bestile on oma elatiivne takkast-, taGast-tuup, jääb argumente ekstsessiivsete substantiivide kasuks üpris vähe järele. Isegi sellised paralleelvärsid, kus elatiiviga näib kombineeruvat vastuvaieldamatu ekstsessiiv, osutuvad ligemal vaatlusel kahtlasteks. Nii on lugu arvatavasti tarenda- vormiga setu rahvalaulus. Värsid Näio iks targast vasta lausui:/ Esi om mell taari tarenda,/ Esi ollut kelderista,/ Mõdu iks musta kamberista jagunevad teistes lauluvariantides neiu ja noormehe kahekõne puhul nii, et tarenda asemel on inessiiv tarena koos selle juurde kuuluva paralleelvärsiga kelderin, millele järgnevad elatiivvormid alles koos noormehe vastusega. Mõttelt deformeerunud värsid pole just ideaalne materjal lingvistiliseks uurimistööks. Nõnda siis ei jäägi muud üle, kui ühineda T. Särkkä konstateeringuga, et "Etelävirolaisista vanhoista runoista ei siten ole mielestäni osoitettavissa yhtään varmaa -nda, -ndä (~ -nta, -ntä) -päätteisen lokaalin erosijan muotoa" (lk. 193). Kui soovime tõestada vastupidist, tuleb leida argumentid kindlamat ainekku.

Ekstsessiivikujuliste adverbide kodunt ja tagant kõrval on eesti murdeist piiratult teateid veel vormide siint 'siit' ja kavent 'kaugelt' kohta. Nagu juba P. Ariste on osuta-

nud ⁸, tuleb Vaivara siint puhul näha laenu isuri või soome keelest; vrd. is sind, kagusoome siint, siintä. Mujal eesti keelealal on kasutusel ootuspärane vana siit, Lõuna-Eestis aga hilistekkeline elatiiv siist. ⁹

Vormi kavent kohta on uurijail olnud tegelikult kasutada üksainuke kirjapanek Karksiist: Kavent om sakest kuulta pikse mürinet, valku om kah nätä. ¹⁰ Tegemist on näidislause murdepärasustamisega, mis aga ei anna veel põhjust pidada kavent-kuju ebaehtsaks. Samuti pole alust näha nõrga astme tõukejõuna käändelõpust tingitud suletud silpi, sest kauge-tüve asemel on kav(v)e- üldistunud muudelgi juhtudel, näit. Wiedemanni sõnaraamatus (4. trükk) kawe G. kaweda (d), kawwe G. kawwe (kawe) (d) = kauge, kawwemb 'weiter', kawweh 'weit', kawwehe 'in die Ferne' (vg. 229). Adverbi kavent ja temaga põimuvate muudete analüüsi seisukohast on olulised t-, d-elemendiga vormid kawweteh, kawwetehe, kawwetest (d) = kaugel, kaugele, kaugelt, kawwedahe (d) = kawwetehe (sealsamas). Dentaalainese sisaldavad samuti "Setukeste lauludes" leiduvad kavvetast (I, lk. 9) 'kaugelt' ja kavvendeh (III, lk. 4) 'kaugel'. ¹¹ Et sõnast 'kauge' on kasutusel ekstsessiiv ka liivi keeles (kaugānD 'von weitem') ¹², pole võimatu, et sel on mingi kauge seos eesti kavent-kujuga. Vähemalt võib teda võtta kui arvatavat lisatõendit ekstsessiivi kasuks. Rahvalaulude kavvendeh on aga pigem kahe eritüvelise ja -lõpulise inessiivivormi kui ekstsessiivi + h kontaminatsioon: kavven + kavvedeh. de-, te- või da-, ta-aines näib muudelgi juhtudel pärinevat *gda-adjektiividest (*kaukeda) ja tal pole käändelõpuga midagi ühist.

Järgnevalt võtame vaatluse alla viisi, määra jm. väljendavad nd-, nt-elemendiga adverbid, mis on levinud peamiselt eesti keeles. Murdevormide kõrval esitame võimalust mööda näiteid ka vanast kirjakeelest (või ainult sellest, kui murdevasted puuduvad). Varasemad tõlgendused, nagu juba ees-

⁸ P. A r i s t e, Ekstsessiivist läänemere keeltes, lk. 148.

⁹ P. A l v r e, Pronoomeni see tüvedest läänemeresoome keeltes. ESA 1963, lk. 144.

¹⁰ A. S a a r e s t e, Väike eesti murdeatlas. Uppsala, 1955, lk. 94.

¹¹ J. H u r t, Setukeste laulud I. Helsingi, 1904, III. Helsingi, 1907.

¹² L. K e t t u n e n, Livisches wörterbuch. Helsinki, 1938, lk. 146.

pool mainitud, on üldiselt ekstsessiivi kasuks. ¹³ Ekstsessiivse algupära suhtes on täielikult eitavale seisukohale asunud eriuurimuses ainult T. Särkkä ¹⁴, kelle seletuskatsed üksikvormide puhul pole küll alati ammendavad, kuid oma põhisuunitluselt siiski aktsepteeritavad. Ekstsessiivi näidete hulgast on viisi- ja määraadverbid välja jätnud ka A. Laanest. ¹⁵

esmandi: Leidub Hupeli grammatikas kujul esmande 'zuerst' ¹⁶ ja S. H. Vestringi käsikirjalises eesti-seksa sõnaraamatus. Teatavasti tegi Vestring oma ülestähendused Pärnu kandi keelest, mistõttu sel sõnal näib olevat otsene seos sealmail veel praegugi viljeldava viimandi-vormiga (vt. allpool). Kirjakeele esmalt on ablatiivse tuletisena ilmselt varem kui l > n muutuse läbi teinud esmande.

hulgandi: Põhiliseks levialaks on Mulgimaa ja sellega piirneva Kolga-Jaani ning Sangaste (osalt ka Urvaste) kihelkond. Vormide ulGanDi Krk, Trv, Hel, KJn, Urv, ulGanDe San kõrval on kasutusel ka geminaadiline ulGantti Pst, Krk. Samatähenduslike vormidena, mida vaadeldava tüübi seletamisel tuleb tingimata arvestada, kasutatakse murdeis veel terminatiivseid ja essiivseid kujusid ulGani Kse, Juu, ulGana Hää, Jõe, possessiivsufiksilisi vorme ulGanasa Jõe, ulGanvs Khk, ulGalDas Krj, ulGalDis Khk ning ka De- ja sti-lõpulis edasituletisi ulGaniDe Urv, Rõu, ulGaniste Puh, Nõo, Kam, Plv. ¹⁷ Wiedemanni sõnaraamat tunneb nimetatud hulgana, hulgani, hulgandi kõrval veel possessiivsufiksilist murdekuju hulgandes (vg. 1249). T. Särkkä on nd-vormide teket näinud sünonüümpaaride kontaminatsioonil: hulgani + hulgaldes = hulgandi ~ hulgandes (lk. 192). Siinjuures tuleks siiski

¹³ Vt. täiendavalt A. V i i l u p, Adverb eesti keeles. Tallinn, 1969, lk. 67 jj.; A. V i i l u p, Viisiadverb ja selle aremine eesti keeles. Tartu, 1953, lk. 52, 179, 320 jj. (Kasikiri TRÜ eesti keele kateedris.)

¹⁴ T. S ä r k k ä, Itämerensuomalaisten kielten ekssiivi, lk. 184 jj.

¹⁵ A. L a a n e s t, Sissejuhatus läänemeresoome keeltesse, lk. 112.

¹⁶ A. W. H u p e l, Ehstnische Sprachlehre für beide Hauptdialekte. Riga und Leipzig, 1780, lk. 148, 523.

¹⁷ P. A l v r e, Terminatiivseist konstruktioonidest terminatiivini. Teel terminatiivile II. Keel ja Kirjandus 1974, nr. 4, lk. 225.

silmas pidada seika, et selles tüübis on ni-vormid sekundaarsed, lähtunud na-listest, mistõttu on võimalik ka hulgena + hulgaldas = hulgandas, millest omakorda edasiarenguga hulgandes, hulgandis ja hulgandi. Täiesti uue seletusena tahaksin siinkohal välja pakkuda dissimilatsioonivõimaluse, mida seni pole nd- ja nt-adverbide puhul arvestatud. Kontaminatsioon eeldab samaväärsete vormide paralleelset kasutamist samal murdealal, mille kohta aga käesoleval juhul puuduvad andmed. Seevastu korduva l-i asendamine na-saaliga (või vastupidi) on nähe, mis võib toimuda sama sõna piires selle kindlast arengujärgust sõltuvalt: võimalik nii hulgaldas > hulgandas kui ka hulgaldes > hulgandes jne., mille lõpp-produktiks ongi analüüsitav hulgandi. Dissimilatsioonile allunud adverbidest (NB! ka küllalt > küllant, viljalt > villand) võib aga muutus ld > nd kergesti edasi kanduda teistessegi sama tuletusrühma sõnadesse.

kogundi: Levinud piiratult Lõuna-Eestis, ndi- ja ntti-näiteid vaid kolmest kihelkonnast: koGundI Trv, Krl, koGuntti Krk. Wiedemanni sõnaraamatus leidub nii kogundi kui ka selle variandid koguni, kogunisti, kogona, koguna, lisaks veel possessiivsufiksiline kogunes, kõigil tähendus 'ganz, gar, gänzlich, ganz und gar, durchaus' (vg. 319). Viimane on tuntud ka vanast kirjakeelest, näit. Wanradtil-Koellil kockones, a. 1665 kogkones, a. 1710 koggonis.¹⁸ Vanimaks lähteks on tõenäoliselt essiiv ning selle omastusliiteline variant, mida veel tänapäevalgi murdeis piiratult kasutatakse: koGona Rõu, koGunes Puh, Se. Adverbi kogundi arvataavad eelkäijad kogunda, kounda 'gegen einander geeignet' leiduvad Wiedemanni sõnaraamatus (vg. 354), kuid murdeist pole neid enam õnnestunud registreerida.

Nii hulgandi kui ka kogundi on määraadverbid (tuletised sõnust hulga ja kogu), mille paralleelvormide sarnasus viitab samasugusele arengukaigule. Sõnal kogu baseeruvad tuletisi on tänapäeva murdeis siiski mõneti vähem kui hulgandi-tüübis, näiteks puuduvad ablatiivsete hulgaldas, hulgaldes, hulgaldis vormide vasted. Nende varasemas eksistentsis pole aga mingit kahtlust, sest sellele viitab nii Stahli "Anführungi" kogkonis/kohldes 'gantz vnd gar' kui

¹⁸ A. S a a r e s t e, A. R. C e d e r b e r g, Valik eesti kirjakeele vanemaid malestisi a. 1524-1739. Tartu 1925 - 1931, lk. 354, 152, 322.

ka Wiedemanni grammatika koulde (: kogu) 'ganzlich'.¹⁹ Kui jätame siinkohal kõrvale teiste samatüübiliste adverbide analoogilise või tasandava mõju, saame nd-lised vormid tuleta- da vaevata kahe vana mäarsõnatüübi, essiivse-terminatiivse ja ablatiivse kontaminatsioonist: koguna + ko(g)ulta = kogunda, kounda; koguni + ko(g)ulta = kogundi.

küllant: Esineb mitmel murdekujul ainult Lõuna-Eestis: küllant Hel, Nõo; külant Hls, Ote, Rõu, külland Kam, Puh, Ran, San, küländ San, Krl, Har, Kan, Plv. Paiguti on toimunud denasalisatsioon, mille tulemuseks on t-lõpulisel kujul, nagu küllät Pst, Krk, külät Krk, Urv, Har, Rõu, Plv. Põhja-Eesti murdealale ja kirjakeelele on omane ablatiivne tüüp küllalt, mida kujul küllält, küllalt on siin-seal registreeritud Lõuna-Eestistki (Trv, Hel, San, Ote, Võn, Vas).

T. Särkkä seletus, nagu oleks t assimileerinud l-i lihtsalt homorgaanseks n-häälikuks (lk. 193), tundub otsituna, kuigi teatud analoogia on olemas üksikvormide taandrek 'taldrik' ja kunt 'kult' näol. Et erinevalt eespool käsitletud hulgandi- ja kogundi-kujudest tuleb lahenduse otsimisel orienteeruda kitsalt ablatiivile, näib olevat iseenesestmõistetav. Puuduvad ju murdeis igasugused n-elemendiga kõrvalkujud. Wiedemanni sõnaraamat pakub küll mõningaid lõpukaota vorme, kuid needki (küllalte, küllalti, vg. 429) on ablatiivse lähtega nagu muide ka adjektiiv küllaldane. Et pidada küllant-vormi ekstsessiiviks, mis oleks saadud varasemast lõpukaota küllantä-kujust, siis peaks ootuspäraselt eksisteerima ka nda-line adjektiiv küllandane, mida ometi pole olemas. Järelikult on praegusel andmeil igati põhjendatud lähtuda ablatiivisest küllält-kujust ning pidada nt-esinemust sekundaarseks. Ideaalselt sobib siin seletuseks dissimilatsioon, millega l-i kuhjuvat liigsust on sõnas piiratud (küllalt > küllant).

viimandi 'viimati, lõpuks, mõne aja eest, mitte kaua tagasi': Kasutusel piiratult Põhja-Eesti murdealal, Pärnu ümbruses ja Saaremaal. Esineb mitmeid foneetilisi variante: viimandi Ans, Khk, Tor, viimandi Saa, viimandé Jaa, viimande Vll, Põi, Aud, viimandé Khk, viimanti Pär. Mujal Eestis on tarvitusviis üsna kirjakeelepärase, nagu viimatti, viimate, viimätti

¹⁹ H. S t a h l, *Anführung zu der Esthnischen Sprach*. Revall, 1632, lk. 30; F. J. W i e d e m a n n, *Grammatik der Esthnischen Sprache*, lk. 302.

jt. Wiedemanni sõnaraamatus leidub n-ainesega puhtterminatiivne wimani = wimati 'zuletz, endlich; neulich, letztin' (vg. 1377), mis näib vahetult olevat aluseks viimanti-tüübile (= vimani + vimatti). Teisalt esineb aga murdeis, nagu nägime hulgandi- ja kogundi-vormistiku käsitlemisel, ndi- ja ntti-lõppude vaheldumist. Sellega võiks viimandi-tüübi analüüsis piirdudagi, kui poleks vana kirjakeele esmande kaudu vihjet ablatiivsele päritolule (vrd. esmalt). Kas kunagi on eksisteerinud adverb viimalt või selle possessiivsufiksiline variant viimaldes, pole teada, kuigi antonüüm esmalt ja ka soome viimeiseltä 'lõpuks, viimaks' lubavad seda eeldada. Ablatiivse viimalt-kuju esilekerkimine (murdeist või vanast kirjakeelest) lisaks ainult uue arvestatava kontaminatsioonivõimaluse viimani + viimalt reaalsust, muutes viimandi-tüübi ekstsessiivse lähte veelgi ebatõenäolisemaks.

viljand, villand: Varasemais õigekeelsussõnaraamatus²⁰ anti need mõlemad kirjakeelsetena, kusjuures viljand võrdustati viljalt-kujuga, näit. EÕS III-s viljand (küllalt), viljalt = viljand (lk. 1668), villand = küllalt; tüdinus (lk. 1669), VÕS-is 1936 viljand (küllalt, ohtrasti), viljalt (= viljand), villand (= viljand). Tänapäevaks on kirjakeelsetena järele jäänud ainult villand, millele ÕS 1960 annab tähenduse 'küllalt; tüdinus' (lk. 752), ÕS 1976 aga '(tüdimuseni) küllalt' (lk. 793). Viimane pakub murdelisena välja sõna viljalt 'ohtrasti, küllaga' (lk. 792). Murdeis jaguneb see substantiivil vili: vilja põhinev adverbitüüp selliselt, et nd-line variant on põhiliselt omane Lõuna-Eestile, lt-line aga Põhja-Eestile seal, kus asjaomane adverb veel üldse tuntud on, näit. villalt (Ksi, Ris). Mitmed häälikulised variandid jagunevad murrakuis järgmiselt: vil'land Hel, villänd Ote, Krl, Har, villänd Trv, villänt Rõn, vil'l'and Lei, villand Võn, vil'and Rõu, Se, vil'and Lut, viländ Koi, vilänt Rõu, vil'and Röp, Se, viland VNg, Kod. Denasalisatsioon kahestab vilät Har, Rõu, olles sellega paralleeliks küllät, külät — tüübile (vt. eespool). Käänduva viländ-vormiga näib tegemist olevat lausenäiteis ei tuld tal seindu püdis, ja? ei lähä^v viländes (? translät.) kaH Har. Teo-

²⁰ EÕS III = Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat. III köide. Tartu, 1937; VÕS = E. M. u. u. k. Vaike õigekeelsus-sõnaraamat. Tartu, 1936; ÕS = Õigekeelsuse sõnaraamat. Toimetanud E. N. u. r. m., E. R. a. i. e. t. ja M. K. i. n. d. l. a. m., Tallinn 1960; Õigekeelsussõnaraamat. Toimetanud R. K. u. l. l. ja E. R. a. i. e. t. Tallinn, 1976.

reetilisel on siin võimalik ka vana possessiivsufiksilise ndes-kuju oletamine (vrd. hulgandes). Wiedemanni sõnaraamatus leidub vormide willand (SO), wiländ (d) kõrval ka winält (d) 'genug, reichlich' (vg. 1358, 1363), mis KKI murdekogude andmeil on üha kasutusel: vinäld Rõu, Urv, Plv, Vas, Se. Selle vormi kasutussagedus on küllaltki suur; nii esineb Mägiste setu tekstide kogumikus ²¹ viñäld (ju·vva' jne.) lk-del 92, 118, 182 jm.

Sünonüümpaarina on küllalt- ja viljalt-adverbide arengukäik kulgenud sama rada. Algupärane ablatiivne tüüp on säilinud Põhja-Eestis, kuna Lõuna-Eestis on dissimilatsioonist tingitult toimunud kummalgi juhul muutus -ld > -nd. ²² Võiks arvata, et vinäld-esinemus kajastab algupärase -ld säilimist, kusjuures dissimilatsioonile on allunud tüve l (viläld > vinäld). Arvestades asjaolu, et ka teistes viisi- ja määradverbides on Lõuna-Eestis üldiselt kasutusel nd-line tüüp, tuleks seletusena siin siiski eelistada metateesi, mis mõistagi sai toimuda alles peale nd-lõpu tekkimist (viländ > vinäld).

ärände '? ära': KKI andmeil ainuke murdevorm Tarvastust: koDun oli /tähed/ äränDe selGes eppit. Mulgi murde alal on tähenduses 'ära' üsna tavaline äräDe-kuju, mille -De on pärit De-illatiividest. Kontekst võimaldab siin sõnale äränDe anda ka tähenduse 'eraldi'. Sel juhul liitub ta tuletuslikult nd-adverbidega, kuigi tegemist näib olevat üsna hilise ja juhusliku uusmoodustisega. Pole võimatu, et äränDe on ka kahe samal ajal meelde tulnud sõna äräniz + äräDe kontaminatsioon.

üksinda: Põhja-Eestis nagu kirjakeeleski on üldiselt kasutusel üksinDa, Lõuna-Eestis üt' sinDä. Eraldi märgitagu vorme silmapaistvate foneetiliste erinevustega: üksinä Kuu, üksinDi Saa, ütsinDe Trv, üt' sinDe San, Plv, ütsinDi Trv, Hel, ütsintti Krk, Pst, Hls, ütsintte Hls. Wiedemanni sõnaraamatus leiduvad üksinda ja üt' sindä kõrval veel samatähenduslikud üksinä (pt), üksines, üksnes, üksneste, üksinde, üksidas

²¹ J. M ä g i s t e, Setukaistekstejä. SUST 159. Helsinki, 1977.

²² viljalt-tüüpi peeti algupärasemaks juba möödunud sajandil. Vt. J. K r o h n, Wiron kielioppi Suomalaisille. Helsinki, 1872, lk. 157.

'nur, allein' (vg. 1270) ja üt'site (d) 'allein, einzeln' (vg. 1278). Mitmed neist on possessiivsufiksilised, Kagu-Eesti üksidas on enne denasalisatsiooni kõlanud arvatavasti üksin-das. Põhja-Eestis tavalisem kui üksinda on üksi, üksipäini, üksipäinis. See kajastub ka vanas kirjakeeles, kus põhja-eesti tekstides on üksinda asemel alati üksi, üksipäinis vm., näit. G. Mülleril a. 1600 üxpeinena²³, Turu käsikirjas 17. saj. esimesel poolel Vxpeinens, vxpeines, H. Stahlil a. 1638 üxpeines, J. Kohtenil a. 1647 üxpennis, Andr. ja Adr. Verginiusel a. 1690–1701 ükspeines, sõdurivandes a. 1697–1700 üxpeine, esimeses poliitilises trükkdokumendis a. 1700 üxpeine, Uues testamendis a. 1715 üxpaines jne.²⁴ Ka lõunaeesti keelt viljelev J. Rossihnius ei kasuta ütsindä-vormi, temalgi järjepanu ützines.²⁵

Erinevalt eespool käsitletud viisi- ja määraadverbidest ei piirdu ekstsessiivi meenutava üksinda-tüübi kasutamine ainult eesti keelega, vaid teda tuntakse ka isuri keeles ning Ingeri soome murdeis (üksintään, üksintää), kuhu ta on võinud siirduda eesti keelest.

Adverbi üksinda ekstsessiivses algupäras on kahelnud juha A. Genetz.²⁶ T. Särkkä on väitekirjas (lk. 189) välja pakkunud kontaminatsioonivõimaluse yksin ~ yksinään + yksistään = yksintään, mis tuleb arvesse soome, aga mitte eesti keele puhul.

Eesti vanem kirjakeel (üksi, ützines), murded (üksinä jt.) ning sugulaskeeled (su yksin, yksinään, vdj ühs(i)nä, vps üksnänze) osutavad, et sõnast 'üks' on viljeldud vaadeldavas tähenduses kas instruktiivi või essiivi. Meie üksinda taandub kahtlematult varasemale possessiivsufiksilisele essiivile üksinä (< *üksinähen). Probleemiks on ainult selle d, mis kõige tõenäolisemalt on saadud ablatiivsest paralleelvormist (vrd. ütsilDe Har). Lisatõendina peetagu silmas asja-

²³ Neununddreissig Estnische Predigten von Georg Müller aus den Jahren 1600–1601. Verh. GEG XV. Dorpat, 1891, lk. 5.

²⁴ A. S a a r e s t e, A. C e d e r b e r g, Valik eesti kirjakeele vanemaid malestisi, lk. 26, 27, 37, 128, 199, 270, 271, 276, 329.

²⁵ J. R o s s i h n i u s, Südeestnische Uebersetzung des Lutherischen Katechismus der Sonntags-Evangelien und -Episteln und der Leidengeschichte Jesu. Verh. GEG XIX. Jurjew (Dorpat), 1898, lk. 135, 173, 184, 209, 228, 229, 231.

²⁶ A. G e n e t z, Suomen partikkelimuodot. Helsinki, 1890, lk. 151.

olu, et ka adjektiiv üksildane on ablatiivilähteline. Vaivast registreeritud üksindaine on tekkelt hiline (vrd. algupärasem üksinäine 'üksildane') ja ei tule seepärast kriteeriumina arvesse.

Nagu näeme, pole nd- ja nt-liste viisi- ja määradverbid rühm oma tekkelt kuigi ühtne. Suunavat osa praeguste vormide kujunemisel on etendanud sünonüümi- ning antonüümpaarides toimunud kontaminatsioon ja dissimilatsioon, millele on lisandunud veel tüübisine analoogia. Nende tegurite koostoimel on sündinudki keelde rida määrsõnu, mis oma lõpudelt sarnanevad ekstsessiiviga, kuid algupäralt seda pole. Ainsateks ekstsessiivvormideks on eesti keeles küsimusele kust? millest? vastavad sõnad kodunt, tagant ning murd. slint, kavent.

П. А л в р е
(Тарту)

О ПРОБЛЕМАХ ЭКССЕССИВА

Р е з ю м е

В прибалтийско-финских языках, за исключением вепского языка, возник путем слияния двух падежных формантов новый падеж - экссессив. Его окончание -nta, -ntä состоит из двух падежных суффиксов: эссивного -na, -nä (< ф.-уг. локатив *-na, *-nä) + партитив -ta, -tä (< ф.-уг. аблатив *-ta, *-tä).

Экссессив никогда не являлся продуктивным падежом во всех прибалтийско-финских языках. Относительно продуктивным суффиксом является -nt(a), -nt(ä), -nd только в южно-восточных финских диалектах, а также в ижорском и водском языках (финское opettajant 'с работы, с места учителя', ижорское soDamihend 'из солдат', водское karjušind 'с работы пастухов')

Автор статьи рассматривает формы экссессива главным образом в эстонском языке. Он показывает, что в литературном языке этот падеж выступает только в словах kodu-nt 'из дому', taga-nt 'сзади', а в диалектах в формах sii-nt 'отсюда', kave-nt 'издали'. Другие формы, оканчивающиеся на -nda, -nde, -ndi, -nd, -nt (esmandi, hulgandi, kogundi, küllant, vii-mandi, viljand, villand, ärande, üksinda) фактически псевдо-экссессивы, так как они возникли путем контаминации, диссимилации, аналогии и т.д.